

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TOKAT’TA İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT
SEMPOZYUMU

18-20 Ekim 2018

BİLDİRİLER

Cilt 1

TOKAT - 2018

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TOKAT'TA İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT
SEMPOZYUMU
18-20 Ekim 2018
BİLDİRİLER

Cilt 1

Editörler

Prof. Dr. Hanifi VURAL
Doç. Dr. Ahmet İNANIR
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ

Takım No: 978-975-7328-74-2 (Tk)

ISBN: 978-975-7328-75-9 (1.c)

Web Sayfası: <http://tokatsempozyum2018.gop.edu.tr>

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları

TOKAT - 2018

Tokat Aleviliğinde Hızır İnancı

Melike TEPECİK*

Öz: Yüzyıllardır yaşayan bir kült olan Hızır veya Hızır-İlyas kültü, halk kültürümüzün kaynaklarını araştıranlar için çok çeşitli ipuçları taşımaktadır. Öcal Oğuz Boz Atlı Yol İyesi'nin, İslamiyet sonrasında Hızır'a dönüşerek varlığını devam ettirdiğini belirtir. İslamiyet'in kabulü ile bu kült, Türk halk inançları arasında müstesna bir yer işgal etmiştir. Hızır'ın halk inançları içerisinde en canlı ve meşhur görüngü, Anadolu'da Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok takdis edilen şahsiyet olduğu söylenilebilir. Türk halk inanışı Hızır'ı peygamber olarak kabul etmektedir. Hızır, halkın inanç dünyasında genel olarak Anadolu'nun kadim toplumlarında spesifik olarak da Anadolu Aleviliğinde değer, kültür ve itikat telakisi arz eden bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan toplumlarda farklı mit ve menkıbelerle karşımıza çıkmakta olan Hızır motifi, ayrımlı anlam tasarımları kazanmıştır.

Anahtar Kelime: Tokat, Hızır, Alevilik, Kült.

Tokat Alawism Khidr Cult

Abstract: Khidr or Khidr-Elias culture, which has been a cult living for centuries, carries a wide variety of clues for those who research the sources of our popular culture. Öcal Oğuz states that the saint with gray horse has continued its existence by turning into Khidr after Islam. With the adoption of Islam, this cult has occupied an exceptional place among the Turkish people's beliefs. It can be said that Khidr is one of the most sacred figures after Prophet Muhammad and Ali in Anatolia where Khidr is the most vibrant and famous phenomenon in folk beliefs. Turkish folk belief accepts Khidr as a prophet. Khidr stands out as a person who is a value and accepted in terms of culture and belief in the ancient societies of Anatolia in general, especially in Anatolian Alawism. In communities living in different regions of Anatolia, the Khidr motif, which is being encountered with different myths and sagas, has acquired distinctive designs of meaning. Because of this difference, our study will be an interpretive study to determine what kind of design the meaning Alawi society attributed to Khidr motif has attained in their world of faith and tradition.

Key Word: Tokat, Khidr, Alawi, Cult.

* Y. Lisans Öğr., Gazi Üniversitesi, SBE, Alevi Bektaşî Kültürü Böl. (tepecikmelike@gmail.com).

Giriş

Kültürlerin ve inançların kökleri geçmişten günümüze değin birçok farklı etkileşimler ve değişimler geçirerek bünyesine yeni çeşitlilikler kazandırıp zenginleşerek varlıklarını sürdürmektedirler. Gelenekler, inançlar, mitler, örf-âdetler kendi içerisinde hepsi kültürü oluşturur ve her geçen gün farklı olanlarla etkileşim içinde gelişimlerini sürdürürler. Bazen bu etkileşim o kadar dengeli bir çizgide yol alır ki, bu da bir kültür ögesinin birden çok toplum milliyet veya coğrafyanın ortak ürünü haline gelir. Bunun bir örneği de Hızır itikadı veya motifidir. Hızır öğretisi genel olarak Anadolu'nun kadim toplumlarında spesifik olarak da Anadolu Aleviliğinde değer, kültür ve itikat telakisi içinde varlığını sürdürme gelmiştir. (Tanrıverdi, 2017: 307) Geleneksel Alevilik, yüzyıllar boyu sözlü kültür içerisinde dinamiğini günümüze kadar korumayı başarmış; hatta kırsalda kendi içine kapalı bir örüntü arz etmiştir. Ancak kentleşme ile birlikte Geleneksel Aleviliğin, kültürel ve sosyal yapısında bazı değişimler meydana gelmiştir. Alevilik İslam Düşünce tarihi araştırmaları açısından karmaşık ve bir o kadar da disiplinler arası incelemeye ihtiyaç duyan araştırma konularının başında yer almaktadır. Ethem Rûhi Fığlalı'ya göre Anadolu Aleviliği üzerinde ciddi çalışmalar yapılması, araştırılması ve bir hükme ulaşılması en zor ve belki de, kendi kaynakları henüz gün yüzüne çıkarılmamış bulunduğu için ancak karanlıkta el yordamı ile iş yapmaya benzer bir faaliyet alanıdır. (Fığlalı, 2006: 1). Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'a göre Alevi Bektaşî Heteredoksi'si kendi içinde oldukça önemli farklılaşmaları yansıtmaktadır. Bunları ayrıntı ile tespit etmek ancak araştırmaya katılan aktörlerin bilişimlerini dikkatli bir biçimde yorumlamakla mümkündür (Türkdoğan, 1995: 47). Anadolu Aleviliğinin kökleri, Türklerin İslâm'ı tanımaya başladıkları dönemlere kadar geri giden belli siyasi, tarihi, coğrafi, içtimai, iktisadi ve kültürel şartların tedricen oluşturduğu bir İslami inanç ve kültür olgusudur. İslâm'a bakış açısı, İslâm'ı anlayış, yorumlayış ve yaşayış tarzı itibariyle kendine özgü bazı özellikler taşımaktadır (Fığlalı, 2006: 13). Alevi inanç sisteminin ağırlık noktasını oluşturan Ocak kavramı, Alevi Bektaşî gelenekte oldukça çeşitli ve geniş manalar kazanmıştır. Ocak kelimesi; gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, atasözü ve deyimlerde kullanım ve özellikle de bir sosyal grupta taşıdığı özel anlamla büyük bir kavram alanı oluşturmaktadır (Deniz, 2012). Ocak "ateş yakılan yer" anlamının yanında soyut anlamda "soy", "hanedan" ve "silsile" kavramlarına da göndermeler

içermektedir (Ersal, 2016: 36). Ali Yaman'a göre, Alevilikte ocak kavramı "dede, seyyid, pir, mürşid, rehber" gibi adlarla anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır. Yaman, bu ailelerden gelenlerin bir dede ocağından geldiklerini ifade etmek için de "ocakzâde" kavramı kullanılmaktadır (Yaman: 2011), demektedir. Çeşitli bölgelerde bulunan ocakların dinsel törenlerindeki uygulamalarında ve izledikleri esaslarda farklılıklar bulunmaktadır (Yaman, 2011). Bu durum Hızır kültü içinde geçerlidir. Dede ocakları aracılığıyla sözlü bir kültür halinde yayılma alanı bulan Alevi Bektaşî öğretisinde, ocaklara bağlı inanç uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ele alacak çalışmalar yapılmalı, değişimler tespit edilmeli ve sözlü kültür kayıt altına alınmalıdır (Erdem, 2013). Bu önemli konunun tamamıyla aydınlığa kavuşabilmesi için Anadolu'da farklı yörelerde bulunan ocakları kapsayan alan araştırmalarının ve özellikle dede ailelerinde var olan her türlü yazılı ve sözlü verilerin toplanması gerekmektedir (Yaman, 2011). Böylece, Alevi kültüründe var olan uygulamalar ve ocaklara özgü bilgilerin hem korunması hem de gelecek nesillere aktarılması sağlanıp bu kültürün içerisinde bugüne kadar ulaşan özelliklerin kaybolması önlenmiş olacaktır. Zaman içerisinde toplumsal yapıda yaşanan değişimle birlikte dinsel yapıda da değişimler kendini göstermiştir. Kırsaldan kente doğru yaşanan göçe paralel bir şekilde geleneksel olandan moderne doğru bir akış yaşamaya başlamıştır. Bu süreç sosyal, kültürel ve dinsel yapıda değişimleri beraberinde getirmiştir. (Usta, 2000). Bu durumun Alevilik için de geçerli olduğu muhakkaktır. Alevilik denilince akla ilk gelen yerleşmelerden birisi de Tokat yöresidir. Öyle ki; Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran 1919 tarihinde Konya II. Ordu Müfettişliğine şu şifreyi yolluyordu:

Tokat ve çevresinin İslam nüfusunun % 80'i, Amasya çevresinin de önemli bir bölümü Alevi mezhepli ve Kırşehir'de Baba Efendi hazretlerine çok bağlıdırlar. Baba Efendi, ülkenin ve ulusal bağımsızlığın bugünkü güçlüklerini görmekte ve yargılamakta gerçekten yeteneklidir. Bu nedenle, güvenli kimseleri görüştürerek kendilerinin uygun gördüğü "Ulusal hakları koruma" ve "Başka ülkeye bağlanmama" derneklerini destekleyecek birkaç mektup yazdırılarak buralardaki etkili Alevilerin Sivas'a gönderilmesini pek yararlı görüyorum. Bu konuda içten yardımlarınızı dilerim. (3. Ordu Müfettişi Fahri Yaver)

Hubyar, Kul Himmet, Keçeci Baba, Pir Sultan, Bostankolu Hasan Halife, Kemallı, Şah İbrahimli, Anşabacı ve daha birçok ocak dedeleri bölgede etkinliğine yüzyıllardır devam etmektedir. Çalışmada, Anadolu Aleviliğinde

değer, kültür ve itikat telakisi arz eden Tokat bölgesinde yaşayan Alevilerin Hızır'a dair inançları, ibadetleri ve kültürleri, alan araştırması ile bizzat kendilerinin yaşadıkları ve anlattıkları şekliyle ortaya konulmuştur. Anadolu'da Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok takdis edilen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Hızır'ın Tokat bölgesinde yaşayan halk inançları içerisinde en canlı ve meşhur görüngülerden biri olduğu söylenilebilir.

1. Türk Halk ve İslam İnançlarında Hızır Kültü

Fransızca bir kelime olan kült (culte) Türkçe sözlükte; 1: tapma, tapınma, 2: Dini tören, ibadet, ayin karşılıklarıyla açıklanmıştır. V. Beşliyev Kült terimini şöyle açıklamıştır: Her Dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden Kült; insanın tabiatüstü kuvvetler veya ilahlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketler ile ifade olunur. Türk kültüründeki kültler, genel olarak Atalar kültü yer-su kültü ve gök kültü şeklinde adlandırılabilir. Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan hiçbir nesneye tapılmamıştır. İster yer cisimleri olsun, ister gök cisimleri olsun, kutsal olarak görülen nesneler Tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olarak görülmüştür. (Ergun, 2017: 16, 21, 22) İslam toplumlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü yaygın ve köklü halk inançları manzumesi olarak yıllardan beri araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İslamiyet'in kabulünden beri bu kült, Türk Halk İnançları arasında müstesna bir yer işgal etmiş; etrafında hayli zengin bir inanç ve gelenekler manzumesi ve edebiyat meydana gelmiş, yüzyıllardan beri de canlılığından hiçbir şey kaybetmemiştir. (Ocak, 2012: 9) Hızır motifini veya geleneği İslâm literatürü ile sınırlı değildir. Çünkü İslâmiyet öncesi eski Türk inanışlarında olağanüstülüklere sahip kılavuz arketipi ile karşılaşmak mümkündür. Hızır, Arapçadaki imlâsıyla el-Hadır kelimesi, hemen hemen bütün kaynaklarda bir isim değil, lakap olarak değerlendirilmiştir. Bu kelimenin bazı kaynaklarda el-Hadr, el-Hıdır şeklinde kaydedildiği görülürse de, doğrusunun el-Hadır olduğu kabul edilmiştir. Bu kelimenin Türklerde Hızır veya nadiren Hıdır, İranlılarda ise Khezr şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. El-Hadır kelimesinin yine Arapçadaki el-Ahdar manasına geldiğini belirten Ocak, bu kelimenin de yeşil, yeşilliği çok olan yer manasına geldiğini ifade eder. (Ocak, 2012: 59-60). Bunun yanında İran, Orta Asya, Maşrik ülkeleri, Anadolu ve Balkanlara uzanan geniş coğrafya da farklı telaffuzlarla Hızır motifi görülür. İslamiyet'ten önceki dönem Türk inanç sisteminde iyeler, çeşitli fonksiyonlara sahiplerdir. Bu

iyelerden birisi Kızır da Kut iyesi olarak bilinmektedir. Kut veren, kutlu kılan, ilahi kaynaklı varlık ve şahısların Türkistan sahasında ortak adı Kızır olarak bilinmektedir. Altay, Kazak ve Kırgız Türkçesinde de kızıruv kelimesi gezmek, seyahat etmek anlamındadır. İsmet Çetin; Türkiye’de özellikle baharın gelmesi ile gidilen ve genellikle Hızır-İlyas/Hıdrellez kutlamalarının yapıldığı yer olan Hıdırlık, Hıdırlık Tepesi gibi adlandırmaların sadece Hızır kelimesi ile izah olunamayacağını dile getirmektedir. Kızıruv kelimesinin Doğu Türk sahasından Batı Türk sahasına taşınmış olabileceğini dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Doğu Turkistan, Altay, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türklerinde; halk arasında gezen, kalbi temiz insanlara yardım eden, onları destekleyen, çeşitli kötülüklerden koruyan varlık kut iyesi sayılır ve Kızır adı ile de adlandırılır. Kızır’ın sevdiği insan kutlu kılınır, şansı artar, işi rast gider. Kazak Türkleri arasında “Tanrı koldasın, Kızır ondasın (Allah güç versin, Hızır iyi etsin”, “Kuday jarılğasın, Kızır esirgesin (Tanrı yardım etsin, Hızır esirgesin)” gibi dualar Kızır’ın toplum tarafından önemsendiğinin göstergesidir. Gök Tanrı inanç çevresinde var olan Kızır, Türk toplumunun İslamiyet’i kabul etmesi ile birlikte Orta-Doğu kültürlerindeki Hızır’a dönüşmüştür. Türk halk inançlarında, mit ve efsanelerinde; Ak-Koca, Kok-Koca, Ak Sakallı Gök Koca, Altın Sakallı Ay Koca, Ayaz Ata, Muz Ata, Ak Sarıklı gibi adlarla anılan ve ilahi bir kaynağa dayanan, çocuğu olmayanlara çocuk bahşeden, doğan çocuğa ad koyan, yardımcı olan, çiftçilere bol mahsul veren, kısmet açan, yol gösteren olağanüstü işlev, görünüm ve davranışlara sahip bu şahsiyetler önemli bir yer tutmaktadır. İslamiyet’ten önceki Türk inanç sisteminde varlığına tanık olunan ve İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde de varlığını sürdüren ulu ruh, kişi veya varlıklar, ata ruhlarına (ervahlar) gösterilen saygı İslami inanç çerçevesi içinde yeniden şekillenmiş ve söz konusu şahsiyetlerin hayatları etrafında teşekkül eden anlatmalara ve inançlara dönüşmüştür. (Çetin, 2012) İslâmiyet öncesi eski Türk dini ve mitolojik öğelerinde de Hızır motifi yaygındır. Altınordu ve Özbek Türk kültürü çevresine ait Muradım destanında Hızır motifi şöyle geçer: “... Hızır (Kısır)’dan yardım umdum” şeklinde ifadesidir. (Tanrıverdi, 2017: 310) Bir diğer ifade Hızır motifi Türklerde uzun ve aksakallı koçalar şeklinde tasvir edilmiştir. “... Oğlan kendine bir ad ararken Ak Sakallı bir koça görmüş Koca’nın sakalı o kadar uzunmuş ki yürürken üzerine basa basa yürüyormuş” “... Ak Sarıklı bir adam” Radlof notunda bunun bir Hızır olduğunu Kırgız masallarında bir eşeğe

bindiğini başında bir ak sarık ve elinde bir asa bulunduğu kaydedilir. Nitekim İslâmiyet öncesi ve sonrası Eski Türk inançlarında bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda Hızır motifinin İslâmiyet öncesi Eski Türk dini ve destanlarında yer aldığı açıktır. Türk kavimleri İslâmiyet’le tanıştıktan sonra Hızır motifi İslâmi motiflerle süslenmiş olup günümüzde Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmektedir. (Tanrıverdi, 2017: 310-311). Köroğlu’nun Uygur rivayetinde olduğu gibi Özbek rivayetinde de Hızır’dan yardım bekleme düşüncesine tanık olunmaktadır. Köroğlu; otuz ve kırk yaşında Hızır, Kırk Çilteneve On iki İmam ile görüşerek büyük bir şöhret kazanır. Köroğlu’nun kırk yiğidi; Bol duruk Kasap’ın güzel ve yiğit oğlu Ivaz Han senin oğlun olsun, derler. Bunun üzerine Köroğlu yola çıkar ve yolda Hızır ile mütalaa yapar. Hızır’dan talimat alır ve ona göre hareket eder. Köroğlu’nun Urfa rivayetinde de Hızır ile rastlaşma ve duasını alma yer almaktadır. Türk boyları arasında en yaygın destanlardan biri Alpamış’tır. Alpamış Destanı’nın değişik varyantlarına, Altay, Kazan, Başkurt, Özbek, Kazak, Türkmen, Karakalpak, Azeri ve Anadolu Türkleri arasında tesadüf edilir. Söz konusu varyantlarda Hızır, vaka örgüsü içinde merkezi şahsiyetlerden biridir. Hızır anlatılarda zor durumda kalan kahramanın hamisi, yol göstericisidir. Alpamış destanının Özbek varyantında; Baybörü ve Baysarı hanlar çocukları olmadığı için gittikleri düğünde aşağılanırlar. İki han düğün yerinden ayrılırlar ve yolda iken bir geyik görürler. Bu geyiğin Hızır olduğu düşünülmektedir. İki hanın eşleri hamile kalır. Baybörü’nin bir oğlu olur. Hz. Hızır gelip çocuğun adını Molla Hakim koyar. Lakabını da Alpamış koyar. Sonra Alpamış için dua eder. Dağı bile kucaklayıp atabilecek kadar güçlü pehlivan olmasını, ona ok işlememesini, kılıç kesmemesini ve yüz dokuz yaşına kadar yaşamasını diler. Baysarı’nın eşi ise bir kız dünyaya getirir. Yine Hızır gelir ve kızın adını Barcın koyar. Anne babasından kızı “Molla’ya vermelerini ister. O zaman da adı “Mulla Barcın” olsun, der. İki çocuğu nişanladıktan sonra dua edip gözden kaybolur. Destanın ilerleyen bölümlerinde de Hızır, Alpamış’ın zor durumlarında karşısına çıkarak ona yardım eder. (Kılıç, 2014: 50) Türk halk anlatmalarında ve özellikle destanlarda, destan kahramanına kılavuzluk eden olağanüstü yardımcı varlığın İslamiyet öncesi dönemde teşekkül eden anlatmalarda bozkurt, İslamiyet’in kabulüyle birlikte başlayan dönemde teşekkül eden anlatmalarda ise Hızır şeklinde karşımıza çıktığı görülür. (Duman, 2012). İslamiyet’ten önceki dönem Türk inanç siteminde olan ve bazıları

İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde de varlığını sürdüren ulu rûh, kişi veya varlıklar, ataruhlarına gösterilen saygı dolayısıyla, yeniden şekillenmiş ve hayatları etrafında teşekkül eden anlatmalar ile ulu kişilerin/ evliyaların şahıslarına mal edilmiştir. (Çetin, 2012). Şüphesiz Türklerin, Hızır İncancına bu denli sahip çıkmalarında İslâmiyet'i kabulleri ana etken olarak görülür. Türk masallarında da Hızır motifini görmek mümkündür. Örnek olarak Türk masallarında çocuğu olmayan karı kocalar, çocuk sahibi olabilmek için bazı çareler arıyorlar. Bazen bu imkân, karı- kocanın ayağına da geliyor. Hızır veya bir derviş bir elma getiriyor, yarısını karısına diğer yarısını da adama veriyor. Bu elmayı yiyen karı- kocalar çocuk sahibi oluyorlar. Örnekler "*Topal Leylek*", "*Şah İsmail*" masalları verilebilir. Bu masalların içeriğinde ki Hızır veya Hızır motifine benzer karakterler ve nitelikler örnek verilebilir. (Akkoyunalı, 1996: 11).

Hızır, Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinin 60-82. ayetleri arasında Hz. Musa'nın yoldaşı olarak geçmektedir. Kuran tefsircileri Keyf Suresinin ayetlerinde adı verilmeyen bilge ve ermiş kişinin Hızır olduğunu belirtirler. Hızır, Alevi- inanç ve kültüründe de böyle kabul edilir. Musa Peygamber'in arkadaşı olan, peygamber, bilge veya veli olduğuna inanılan şahsiyetin etrafında Alevi kültürü ve Halk anlamalarında bir bir kült oluşturulmuştur. Hızır, İslam dünyasında halk arasında "Hızır gibi yetişti." "Her misafiri Hızır bil." ve "Hızır uğramak" gibi atasözü ve deyimlerle sıkıntı, zorluk, çaresizlik ve darda kalanlara yardım eden; kişiye, evlere bolluk, bereket getiren bir kişi olarak tasvir edilir. Hızır'ın "ab-ı hayat", yani olumsuzluk suyu içtiği söylenir. Ayrıca yeryüzüne bolluk, bereket dağıttığına ve baharla birlikte tabiatın canlanmasına yardım ettiğine inanılarak Anadolu'da 6 Mayıs Hıdrellez günü kutlamalar yapılır. İslam kültürü içerisinde Hızır insanların problemlerini çözen, gün ve saat ölçülerini sınırsız kullanan, yer, zaman ve mekân kavramı olmayan, yardımcı ve kurtarıcı anlamına gelmektedir (Altınok 2007: 10-11). Hilmi Ziya Ülken Hızır'ın talih ve bereketi temsil ettiğini ve gözle görülmez bir İslam velisi olduğunu ifade edip umumiyetle Hristiyanlıktaki Saint Georges'un, Ortodokslukta Aya Yorgi'nin karşılığı olduğunu da eklemiştir (Ülken, 1970: 17). Hızır veya Hızır-İlyas konusu hakkında yorum ve tahlilleri değerlendirebilmek için Kur'anı Kerim'deki ayetleri incelemek gereklidir. İslam incancında Hızır'ın kaynağını Kur'an-ı Kerim'in 18. suresi olan el- Kehf suresi teşkil eder. 110 ayeti ihtiva eden bu sure, tam bir edebi bütünlük içinde sunulur. Bu ayetler tasnif edildiği zaman Ashab-ı Kehf'den

bahseden ayetler (9-26), Hz. Musa ve Hz. Hızır'dan bahseden ayetler (60-82), Zülkarneyn'den bahseden ayetler (83-98) şeklinde bir şema oluşur. Görüldüğü gibi Hızır'dan bahseden ayetler surenin sadece (60-82) ayetleridir. Bu ayetler de sadece "Kullarımızdan bir kul buldular" denilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hızır'ın adı açık olarak kullanılmasa da hadis külliyyatında bu zatın Hızır olduğu belirtilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Hızır'la buluşma nedeni zikredilmemiştir. Olaya doğrudan girilen Kur'ani ifadede sebebi zikredilmeyen bu ilişkiyi yine hadisler açıklamaktadır (Aydın, 1986).

Surenin 62-82 arasındaki ayetleri şu şekildedir:

60. Hani Mûsâ, beraberindeki gence şöyle demişti: "İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim."

61. Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti.

62. Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ beraberindeki gence, "Öğle yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük" dedi.

63. Genç, "Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu- Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti" dedi.

64. Mûsâ: "İşte aradığımız bu idi" dedi. Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisingeri döndüler.

65. Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

66. Mûsâ ona, "Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?" dedi.

67. Adam dedi: "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin."

68. "İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?"

69. Mûsâ, "İnşaallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim" dedi.

70. O da şöyle dedi: "O hâlde, eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın."

71. Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Mûsâ, "Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın." dedi.

72. Adam, "Benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?" dedi.

73. Mûsâ, "Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!" dedi

74. Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, "Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!" dedi.

75. Adam, "Benimle beraberliğe asla sabredemezsin demedim mi?" dedi.

76. Mûsâ, "Eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (dilenecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)" dedi.

77. Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, "İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın" dedi.

78. Adam, "İşte bu birbirimizden ayrılmamız demektir" dedi. "Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım."

79. "O gemi, denizde çalışan birtakım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü ileride, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı."

80. "Çocuğa gelince, anası babası mü'min insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk."

81. "Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik."

82. "Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur."

Bu anlatıma göre, Musa genç arkadaşına durup dinlenmeden iki denizin birleştiği yere ulaşacağını yahut senelerce yürüyeceğini söyler. İki denizin birleştiği yere vardıklarında Musa'nın genç arkadaşı yanlarındaki balığı bir kenarda unutturur ve balık denize atlayarak bir yol tutup gider. İki denizin birleştiği yeri geçip ilerlediklerinde Musa, yolculuğun kendilerini yorduğunu belirterek genç arkadaşından azıklarını getirmesini ister. Genç arkadaş balığı kayalıklarda unuttuğunu, bunu kendisine şeytanın unutturduğunu ve balığın da şaşılacak bir şekilde denizde bir yol tutup gittiğini söyler. Bunun üzerine Musa ve genç arkadaş geldikleri yolu takip ederek geri dönerler ve orada Hızır'ı bulurlar. Musa, Hızır'dan, sahip olduğu ilmi kendisine de öğretmesini talep eder. O da Musa'ya, iç yüzünü bilmediği meselelerden dolayı sabredemeyeceğini söyleyerek işin zorluğuna dikkat çeker. Musa da sabredeceğine ve hiçbir konuda kendisine zorluk çıkarmayacağına dair Hızır'a taahhütte bulunur. Hızır, yapacağı hiçbir iş hakkında soru sormayıp o konuda açıklama yapana kadar beklemesini Musa'ya şart koşar. Musa, şartı kabul eder ve yola koyulurlar. Bir gemiye binerler. Hızır, gemide bir delik açar. Musa ona, "İçindekileri boğmak için mi gemiyi deldin? Gerçekten çok çirkin bir iş yaptın" diye çıkışır. Hızır, sabredemeyeceğini daha önce söylediğini belirterek Musa'yı uyarır. Musa da verdiği sözü bir an için unuttuğunu ifade ederek bilgisinden yararlanması hususunda kendisine zorluk çıkarmamasını ister. Tekrar yola koyulurlar. Bir süre sonra bir çocukla karşılaşırlar ve Hızır çocuğu öldürür. Musa dayanamayıp Hızır'a, sebepsiz yere masum bir cana kıydığını ve çok kötü bir iş yaptığını söyler. Hızır, sabredemeyeceğini daha önce söylediğini belirterek Musa'yı ikinci kez uyarır. Musa da Hızır'dan son bir şans ister ve bir daha soru sorması halinde hiçbir mazeretinin kalmayacağını belirtir. Tekrar yola koyulurlar ve bir köye varırlar. Köylülerden yemek isterler, fakat köylüler onlara ikramda bulunmaya yanaşmazlar. Musa ve Hızır, o köyde yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar görürler. Hızır, eğri duvarı tamir eder ve doğrultur. Musa kendilerine yemek vermeyen insanlara ait bu köydeki duvarın tamir edilmesini garipsen ve Hızır'a yaptığı bu işe karşılık bir ücret alabileceğini ifade eder. Bu söz, artık Musa ile Hızır'ın ayrılma vakitlerinin geldiği anlamına gelmektedir. Hızır, Musa'ya yaşadıkları olaylarla ilgili şu açıklamaları yapar: "Gemi, fakir deniz işçilerinin malı idi. Onda bir kusur meydana getirmek istedim. Çünkü bu denizcileri, rastladığı her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar kovalıyordu. Çocuğa gelince, onun ebeveyni

mümin kimselerdi. Onları azgınlığa ve kâfirliğe sürüklemesinden endişe ettik. Rableri onlara daha temiz ve daha merhametli bir evlat bağışlasın diye böyle yaptık. Duvara gelince, o duvar şehirde yaşayan iki yetim çocuğa aitti. Duvarın altında bu yetimlere ait bir hazine vardı ve babaları da iyi bir insandı. Rabbin istedi ki o yetimler, erginlik çağına erdikten sonra hazinelerini kendi elleriyle duvarın altından çıkarsınlar. Ben bütün bu işleri kendi kafama göre yapmadım. İşte sabredemediğin olayların açıklaması bunlardır.” (Meral: 2014)

Kıssada dikkati en fazla çeken nokta, ayet metinlerinde Hızır veya başka bir isme rastlanılmamasıdır. Kur'an'da bu şekilde anlatılan kıssaya hadisler ve gelenek yoluyla bazı ayrıntılar ilave edilmiştir. Ayetlerde “kullardan bir kul” olarak zikredilen bu esrarengiz şahsiyet in Hızır adını taşıdığını bize bildiren kaynak sahih hadis kitaplarında peygamber'den nakledilen hadislerdir. Bu kitapların başında Sahihu'l Buhari ve sahihu Müslim gelir. (Ocak, 2012: 46- 47). . Hızır'a ait bu farklılıklar, paradoksal olarak aynı zamanda onun tarihte birleştirici sembolik bir kişi olarak oynadığı role paralel ortaya çıkmışlardır. Zira o geçmişte İslam ile onun dışındaki bazı inanç sistemlerini arasındaki kimlik sınırlarını tayin edici bir rol oynamıştır. Gerçekten de Hızır, tarihsel olarak İslam'ın İran, küçük Asya, Ermenistan, Hindistan, Balkanlar gibi çeşitli bölgelerde yayılma süreçlerinde sembolik olarak bir kimlik taşıyıcısı ve onun sınırlarını tayin edici rol oynamıştır. Böylece ele geçirilen bölgelerin yerli kültüründe mitolojik figürler ile senkretize edilmiş, bazen birden fazla karakterin yerine ikame edilmiştir.

2. Tokat Aleviliğinde Hızır İnancı

Son yıllarda alan araştırmaları üzerinden yapılan birçok çalışma Alevi inanç sisteminin “Ocak merkezli” bir yapıda teşekkül ettiğini ortaya koymuştur. Ocak, sözcük anlamıyla ateş yakılan yer, ev, aile, soy, sülale, kurum, yuva ve teşkilat gibi anlamlara gelmektedir. Herhangi bir hastalığı okumaya izinli kişiler hakkında da ocak tabiri kullanılır. Eski Türk inançlarında ateşin kutsallığından kaynaklanan ocak kültü; kötü ruhların, cinlerin, insanlara zararı dokunan gizli güçlerin yaklaşmadığı, korktuğu yerdir. Ateş her şeyi temizler; kötü ruhları kovar. Ocak, koruyucu bir nitelik taşır (Rençber, 2013: 161). Alevilikte ocak ise inanç önderleri olarak kabul edilen dedelerin geldiği soy anlamını kazanmıştır (Arslanoğlu, 2001: 37). Soyu On İki İmamlar kanalıyla Ehlibeyt'e dayanan bir

karizmatik inanç önderi adına kurulan, kendisine bağlı bir talip ve hiyerarşiye göre ocak topluluğu olan, silsile olarak karizmatik inanç önderinin soyundan gelen temsilcileri pir ve mürşid adları ile tanımlanan, takip ettiği bir süreklilik ya da erkan sistemi olan inanç sistemi yapılanmasına *ocak* ya da *dede ocağı* denir. (Ersal, 2016: 41). Ocaklar üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmında metodolojik bir yaklaşımla ocak sistemini ve bir ocak etrafında oluşan inançsal hinterlandı bir bütün olarak görme ve problemlere çözüm bulma gayretlerinin yeterli olmadığını, hatta saha hakkında yeterince bilgi birikimi oluşmadığı için yorumların daha da kafa karıştırıcı bir hal aldığı görülmektedir. (Ersal, 2016: 37). Alevilik ve Bektaşilikte ocak kutsaldır. Anadolu Alevîliğinde Ehl-i Beyt soyundan gelenlere “*Ocakzâdeler*”, Hacı Bektaş-ı Veli’nin soyundan gelenlere “*Çelebiler*”, Hacı Bektaş-ı Veli’nin yolundan gelenlere yani yol evlatlarına da “*Dedebabalar*” ismi verilir (Gülçiçek, 2004: 562). Tokat, Alevi İnanç Sistemi’nin yoğun olarak yer aldığı önemli merkezlerden birisidir. Çeşitli bölgelerde bulunan ocakların dinsel törenlerindeki uygulamalarında ve izledikleri esaslarda farklılıklar bulunmaktadır (Yaman, 2011). Dede ocakları aracılığıyla sözlü bir kültür halinde yayılma alanı bulan Alevi Bektaşi öğretisinde, ocaklara bağlı inanç uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ele alacak çalışmalar yapılmalı, değişimler tespit edilmeli ve sözlü kültür kayıt altına alınmalıdır (Erdem, 2013). Bu önemli konunun tamamıyla aydınlığa kavuşabilmesi için Anadolu’da farklı yörelerde bulunan ocakları kapsayan alan araştırmalarının ve özellikle dede ailelerinde var olan her türlü yazılı ve sözlü verilerin toplanması gerekmektedir (Yaman, 2011). Böylece, Alevi kültüründe var olan uygulamalar ve ocaklara özgü bilgilerin hem korunması hem de gelecek nesillere aktarılması sağlanıp bu kültürün içerisinde bugüne kadar ulaşan özelliklerin kaybolması önlenmiş olacaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu; Tokat yöresindeki Hızır kültü teşkil etmektedir. Weber, sosyologun ilk görevini “sosyal davranışı açıklama” olarak tanımlar bu nedenle ona göre din sosyolojisi, dinin mahiyeti ile ilgili değil toplumsal davranışın belli bir tarzının etkileri ve şartları ile ilgilenmelidir. Bu da bireyin sübjektif yaşantı, tasavvur ve amaçlarından “anlam” olarak elde edilebilir. Durkheim’e göre din kutsal şeylere ilişkin inanç uygulamalar bütünüdür. Toplumun temel yapı unsurlarından biridir. Din hayaletlerden söz etmez, tam tersine o “gerçek içeren şeydir” din ne oranda sosyal bir fenomen ise, toplumda o derece dini bir fenomendir. Kutsal şeyler toplumun birliğinin sembolleridir. İslam dini yalnızca

inanç ve ibadetten oluşan basit bir sistem değildir. O aynı zamanda günlük hayatın pratik eylemlerinde ortaya çıkan bir yaşam biçimi, dünya görüşü ve hayat tarzıdır. Yüzyıllardır yaşayan bir kült olan Hızır kültü, halk kültürümüzün kaynaklarını araştıranlar için çok çeşitli ipuçları taşımaktadır.. Hızır'ın halk inançları içerisinde en canlı ve meşhur görüngü, Anadolu'da Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok takdis edilen şahsiyet olduğu söylenilebilir. Öyle ki bu durum Tokat'ta yer adlarına da yansımıştı:

Evliya Çelebiden öğrendiğimiz kadarı ile Tokat'ta Hızırlık ırmağı kenarında bulunan Hızırlık mevkisi ve civarında Hızırlık, Açıkbaş ve Kömsek Baba Sultân tekkeleri mevcut olup, bu tekkelerde Bektaşîler yaşamaktaydı (Evliya Çelebi 2001, 33, 34, 38). Bugün bilinen adı ile Şeyh Mekkun Zaviyesi ayrıca Tokat'ta Cisir-i Kebir yakınında olduğu belirtilen yerde bir de haydarîhâne bulunmaktaydı. Bu zaviye haydari hâne adının yanında Hızır-İlyaslık diye de bilinmekteydi (Gülten; 2012: 48). Diğer taraftan kaynaklarda Cisir-i Kebir olarak geçen köprü 1251 senesinde Selçuklular tarafından yapılmış olup, Hızırlık adını taşımaktaydı (Demirtaş, 2015: 486). Yine Tokat merkezde Hızırlık mescidi ile Tokat merkez kazaya tabi Hızır-İlyas isminde bir de köy bulunmaktaydı (TD 583: 25a; TD 387/ II: 451). Tokat kazaları arasındaki Sonisa merkezinde de Hızır-İlyas zaviyesine rastlanmaktadır. 1530 tarihinde Fındıklar mezrasında bulunan Toylu cemaatinden elde edilen gelirin dörtte biri bu zaviyeye aitti. 1575 tarihinde ise Şeyh Muslihiddin oğlu Mehmet'in tasarrufunda bulunan zaviyenin 1652 akçe hâsılı mevcut. (Gülten, 2017) Ayrıca zaviyeye Canik sancağından da bazı gelirler aktarılmaktaydı (Öz, 1999: 146). (Gülten, 2017).

Anadolu Aleviliğinin önemli merkezlerinden biri olan Tokat yöresindeki Keçeci Baba, Hubyâr Sultan ve Kul Himmet, Zayıf Yusuf, Bostan Kullu Hasan Halife ocaklarının mümessili olan dedeler ile “Tokat'ta yaşayan geleneksel Alevilik içerisinde Hızır Kültü'nün yeri ve önemi” üzerine farklı tarihlerde yapılan mülakatlar sonucunda Hızır'ın anlamı ve nitelikleri üzerine yönelttiğimiz soruya verilen cevaplar şu şekildedir:

Hızır, Keçeci Babalılar için bir velidir. Kuranda da geçer. Musa peygamber ile arkadaşlık etmiştir. Daha nice erenler ve evliyaların rehberliğini yapmıştır. Ab-ı hayattan içmiştir. Ölümsüzdür! “bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin bulanamadığı durumlarda aniden ortaya çıkar ve o müşkülü giderir. Hızır ilm-i ledün'e sahiptir. 500 sene de bir vücudu yenilenir. Yaşlanmaz.

Hastalanmaz. İnsanların arasında şekil değiştirerek dolaşır Nurlu bir yüzü vardır. Biz buna inanırız. Kapıdan içeri giren misafir Hızır'dır bizim için batında. Büyüklerimiz anlatırdı Hızır insanları denemek içinde gelirmiş, derviş kılığında vardığı kapıdan bir şey istermiş, eğer istediği şeyi ev sahibi gönlünü kırmadan verirse o evde o madde hiç tükenmezmiş. İşte "Hızır uğramak" diye bir laf söyler eskiler bu böyle olur. Hızır bolluk ve bereket armağan eder bizim inancımızda girdiği haneye bu sebeple biz kapımıza her geleni Hızır bilir, gönlünü hoş tutarız. (K.K: 3)

Dedenin Hızır'ın varlığını Kuranla temellendiren açıklamaları dikkat çekerken, Hızır'ın Tokat Alevileri için bereket, bolluk getiren ilmi ledün'e sahip ve nur yüzlü olarak tasvir edildiğini görmekteyiz.

Merkezi Almus Hubyar köyü olan Hubyar Ocağının Niksar da mümessili olan dedeye Hızır'ın anlamı ve nitelikleri üzerine yönelttiğimiz soruya verdiği cevap şu şekildedir:

Hızır bize göre aksakallı, yaşlı ve her duası kabul olan Tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman yapabilen, don değiştirerek gözüken ulu bir insandır. Allah'ın kendi bilgisinden bilgi verdiği sırlara sahip bir velidir. Bizim için Hızır ölümsüzdür; çünkü Ebu Kevser suyundan içmiştir. O kıyamete kadar yaşayacaktır. Hz Musa'ya kılavuzluk etmiştir. Tasavvufta daha nice ulu kişiler Hızır'ın mürşitliğinde yetişmiştir. Hızır'ın İlyas adında bir kardeşi vardır. Bunlar peygamberdir, yılda bir kez buluştuklarına inanılır ve bu gün Hıdrellez bayramı olarak bilinir. Hızır iyilere yardım eder. Kötüleri cezalandırır. Kalbi temiz, niyeti sahih olan insan darda kalınca yetişeceğine inanılır. Dedelerimizden duyduğumuza göre yeşil elbise giyer kır, boz renkli bir ata binermiş Hızır. Ancak istediği her yaşta ve donda görünebilir Hızır'ın bir şeklide yoktur bizim inancımızda zaten gören gördüğünü de söylemez sırdır. (K.K: 13)

Dedenin anlatmalarında görüldüğü gibi; Hızır istediği zaman istediği yerde ve istediği zamanda yolculuk yapabilen hayli olağanüstü özelliklere sahip bir kılavuz görünümündedir. Dede Hızır inancının kaynağını her ne kadar Kuran-ı kerime dayandırsa da don değiştirme noktasında anlattıkları Tenasüh inancına vurgular barındırmaktadır. Hızır hubyarlılar için hami ve yol gösterici bir güçtür. Sırları öğretme gücüne sahiptir.

Merkezi Tokat-Reşadiye-Bostan kolu köyünde bulunan Bostan kolu Hasan Halife ocağı dedelerine Hızır'ın anlamı ve nitelikleri üzerine yönelttiğimiz soruya verdiği cevap şu şekildedir:

Hızır Aleviliğin kutsallarından biridir. Peygamber olarak da bilinir. Hızır ve İlyas Ab-u hayat suyunun kaynağını bulup içmişler. Kültürümüzde Hızır ve İlyas'ın sağ olduğuna ve yaşadığına inanılmaktadır. Hızır karada, İlyas da denizde, yardıma muhtaç olanlara yetişirler. Ölümsüzlük pınarına İlyas denizden 3 günde, Hızır ise karadan 7 günde ulaşmış Yine rivayete göre Hızır ile İlyas yılda bir defa (6 Mayıs gününün gecesi), bir gül ağacının dibinde buluşurlar. O nedenle de her yıl 6 Mayıs Hızır Ellez (Hızır-İlyas) günü olarak kutlanır. Hızır darda kalanlara yardım eder. Kalbile çağırılır. Rüya yolu ile görülebilir. Gören kimse bunu gizler bu bir sırdır söylenmez. Hızır inancımızda batın ilmine sahiptir.

Merkezi Almus Hubyar köyü olan Hubyar Ocağı'nın Niksardaki mümessili Hızır'ın anlamı ve nitelikleri üzerine yönelttiğimiz soruya verdiği cevap şöyledir:

Hızır bizim inançlarımızda kul sıkıştığında yardımına gelen bir nebidir. Girdiği haneye Bolluk ve bereket getirir. Hızır'ın her duası kabul olur.

Merkezi Almus Hubyar köyü olan Hubyar Ocağı'nın Niksar da mümessili dedenin eşi Şah Turna hanımın Hızır'ın anlamı ve nitelikleri üzerine yönelttiğimiz soruya verdiği cevap şu şekildedir:

Ben Almus'un Kınık köyündenim. Benim dedem de dedelik yapardı. Babam, abim devam ettirmediler. Hızır bizim için ulu bir velidir. Kerametler gösterir. Aksakallı, nur yüzlü bir velidir. Uzun yaşayan insanlara “ Hz. Hızır'ın asası değmiş” denilir. Hızır aleyhisselam ölümsüzlük suyundan içmiştir. Sırlı bilgilerin sahibidir. (K.K: 11)

Dedelerin ifadelerinden hareketle Hızır inancının kaynağını Kuran-ı Kerim'in Kefh süresinin ayetleri oluşturmakla beraber Anlamına dair özetle bir kurtarıcı olarak görülen Hızır yörede olağanüstü niteliklere sahip, yaşlı, aksakallı, bilge ve ölümsüz olarak tasvir edilmektedir.

Ocakların mümessili olan dedelere yönelttiğimiz Hz. Ali ile Hızır arasındaki ilişkiye dair soruda Keçeci Baba ocağı, Hubyar Ocağı, Bostan kolu Hasan Halife ve Zayıf Yusuf ocağı mümessili olan dedeler Hz. Ali ile Hızır ilişkisi yöre Alevilerin Ali kültü etrafında şekillendiğini dile getirmişlerdir:

Hız. Ali, Hakka Yürümeden önce Oğulları Hasan ve Hüseyin'i yanına çağırır ve derki: “ben öldükten sonra, bir Arap deve ile gelecek, benim bu fani bedenimi alıp götürecektir. Ona mani olmayın. O naşımı, yıkadıktan sonra da bildiği yere defnedecek" der. Oğulları İmam Hasan ve İmam Hüseyin de babalarının bu vasiyetini kabul ederler. Hz. Ali hayata veda eder ve sevdiklerinin arasından ayrılır. Bahsedildiği gibi; Arap kılığında bir insan yanında devesi ile Hz. Ali'nin

evine gelir. Ben Ali'nin hayattan göç etmiş bedenini almaya geldim. Verirseniz götüreceğim der. Babalarının vasiyeti olduğunu bildikleri ve henüz daha ölmeden Hz. Ali'ye nail olan bu olay babalarınca da ölmeden önce kendilerine bildirilmiş olduğundan kabul ederler. Arap; tabuta koyduğu Ali'nin ölüsünü deveye yükler alıp yola koyulur. Biraz zaman sonra; çocukları; niye verdik ki babamızı, biz kendimiz yıkayıp defnederdik. Arkasından koşup deveyle adamı durdururlar. Götürme ver babamızı derler. Babanızın vasiyeti var veremem ben götürüp, yuyup, yıkayıp; defnedeceğim der. İmam Hasan ve İmam Hüseyin ise; Hayır olmaz, vasiyeti dahi olsa vermeyeceğiz. Biz kendimiz defnedeceğiz. Onca uğraş ve çaba da sonuç vermez. Arap ile Ali'nin oğulları arasında itiş kakış sonucunda Arap'ın elinden tabutu alırken Arap, yüzündeki örtüyü açılır. Peçenin altındaki yüz Hz Ali, deveyi çeken Hz. Ali'dir. Ser'ine erdim, sırrına eremedim Ya Ali derler. (K.K: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13).

Dedeler işte bu menkıbeye binaen Hızır ile Hz Ali'nin aynı kişi olduğuna vurgu yaparlar.

Yörede anlatılan bir diğer menkıbe ise: Hz. Ali Tebük seferi sırasında Medine'dedir. Savaş sırasında Müslümanlar dar'a düşer. Hz peygamber tepeye çıkar, Hz. Aliye seslenir. Hz. Ali peygambere "Lebbeyk" diye karşılık verir hemen hazırlanmış yerin dürülmesiyle savaşa katılıp Müslümanların zafere ulaşmasını sağlamıştır. Bu ve benzeri anlatımlara yazılı literatürde Şerbu Hutbeti'l Beyan, Otman Baba Velâyetnamesi Gazavat-ı Nebi de yer verilmiştir.

Bölgede dedelerin anlatımlarında yer bulan menkıbelerin bir diğeri ise: Hz Ali kendisinden yardım isteyen bir pir'i Düldül'ün arkasına atarak gözlerini kapatmasını istemiş. Pir gözünü açtığında Keşmir'e geldiklerini görmüştür. Anlatıya Yemini tarafından kaleme alınan Fazilatnamede de rastlanılmaktadır. Ayrıca pir sultanın "bin saatlik yolu kuşlukta alan" Ali sözlerinin aynı konuya bir atıf niteliğinde olduğu düşünülebilir. (Ünlüsoy, 2015)

Neticede menkıbelerde görüldüğü üzere Hızır'a yüklenilen sıfatın Hz. Aliye atfedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim "Yetiş Ya Ali" Nakaratlı mısralara Alevi Bektaşî deyiş ve nefeslerinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Alevi-Bektaşî nefeslerinde Hızır çok önemli bir yer tutar. Hayatın her anında yanlarında olduğuna inanılan Hızır, Hz. Ali ile ilişkilendirilir. Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde Hz. Ali ile Hızır özdeşleşir. (Öztelli, 1971: 94)

Bin bir adı vardır bir adı Hızır

Her nerede çağırırsan orada hazır

*Alim padişaktır Muhammed vezir
O fermanı yazan Ali değil mi?*

Alevî-Bektaşî gülbanklarında (örneğin, Ya Hızır, Ya İlyas ve ismen bi-zikrillah, Bismi Şah, Cismi Şah... Hızır yoldaşın ola duası gibi) Hızır, mürşidin sembolüdür. Bektaşilikteki on iki posttan (on iki makam) mihmandar postu, Hızır'ı temsil eder. Alevî inancında Hz. Ali-Hızır, Hz. Ali-İlyas, Hz. Ali-Hz. Muhammed hepsi de birdir ve Ali'nin tanrısallığıyla birlikte Hızır da Tanrı ile bir tutulur. Pir Sultan Abdal bu birliği bir dörtlülle özetler (Öztelli, 1971: 92):

*Ali söyler Hızır yazar ayeti
Elinde Zülfikar zehirden katı
Aşikâre Ali'nin kerameti
Birisi Muhammed birisi Ali.*

Alevî inancında tanrı, yaratıcı bir varlık olarak insandan büsbütün ayrı olmayıp, insanla sürekli bir bağlantı içindedir ve insanın özündedir. İnsanda tanrısallık bir öz vardır ve ruh, can bu tanrısallıktan başka bir varlık değildir. Alevî bir kimsenin ifadesiyle “Alevî inancında en yüce varlık insandır ve bu inancın mayasının ortaya atıldığı günden beri, ana konusu hep insan olmuştur. Hayatın her alanında insana yönelen Alevîler, Tanrı'nın özelliklerini anlatırken, gücünü ve becerisini yorumlarken hep insandan örnekler vermişler ve Tanrı'ya yalnızca insan boyutuyla bakmışlardır.” Hallac-ı Mansur'un “Ene'l-Hak” deyişindeki gizem insanın tanrısallığıdır ve bunu kâmil insan mertebesindeki erenlerin dışında bir kimsenin anlaması mümkün değildir. Bu kabulden hareketle Alevî-Bektaşî inancında Hz. Ali'nin tanrısallığının insanın tanrısallığıyla ilgili olduğu savunulmaktadır. Bu görüşe göre “tanrı insandır, insanların en olgunu, en yücesi olan Ali'de görünüş alanına çıkmıştır. Bu nedenle de Tanrı Ali'dir, Ali Tanrı'dır. Dönüp dolaşıp insan üzerinde yoğunlaşan bu inanca göre Ali'nin tek özelliği somut bir Tanrı oluşundadır.” Tokat Alevîlerinden bazıları farklı bir yaklaşım sergileyerek; Hz. Ali'nin ilah oluşuyla ilgili söylenenlerin batinında olduğunu, hâlbuki onun zâhirde anası babası belli olan bir kul olduğunu söylemiştir. Bu ifadelerdeki zahîr-batın ayrımıyla ilgili öne sürülen fikirlerin Bâtınî gelenekle ilişkili olduğunun bilinmesi gerekir. Zira Bâtınî geleneğin temelinde her zahirin bir batının olduğu, asıl olanın ise batin olduğu fikri vardır. (Ünlüsoy,2015) Tokat-Çamiçi'nde insanın yüzünde yedi hat

olduğuna ve bunu Hz. Ali'nin yazdığına inanılırken, Tokat yöresinde anlatılanlarda ise Hz. Peygamber Hz. Ali'yle bir olduklarını göstermek için kimilerine göre musahiplik esnasında kimilerine göre Gadirhum olayında aynı kıyafetin içine girmişler ve bundan sonra onların ruhları ve cisimleri aynîleşmiştir. Hz. Peygamber'in bedenini Hz. Ali'nin bedeniyle birleştirmesi hadisesi Buyruklarda Fütüvvetnamelerde dile getirilmektedir. Günümüz Alevî zümreleri arasında don değiştirdiğine inanılan kimselerin başında şüphesiz Hz. Ali gelmektedir. Hz. Ali'nin peygamberlerin donunda geldiği ve kıyamete kadar bin bir donda baş gösterebileceği söylenmektedir. Tokat Alevileri Hz. Ali'nin Adem Peygamberden itibaren bütün peygamberlerin donunda geldiğine inanılmaktadırlar. Bu bağlamda Aleviler arasında Hızır'ın Hz. Ali donunda geldiğine dair bir inancın varlığı gözlemlenmektedir Alevîlik, Hz. Ali merkezli inşa edilmiş olmasına rağmen; Alevî toplumlarda sınırları belirli ve kolay algılanabilen bir Hz. Ali tasavvurundan bahsetmek oldukça zordur. Alan araştırmaları verileriyle ortaya çıkan tabloda Hz. Ali, tanrısal öze ve sıfatlara sahip, kimilerine göre tanrının kendisi, don değiştirerek varlığını kıyamete kadar devam ettiren, Hak-Muhammed-Ali ve Nûr-ı Muhammedî'nin ayrılmaz bir parçası ve Alevîlerin dışındakilerin anlayamayacağı bir “sır” olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespitlerimize göre, tarihsel süreç içerisinde bazı Alevî inançları ve kavramlarında bir takım anlam kaymaları olmuştur. Alan araştırmalarına yansıyan Hz. Ali'nin tanrılığı/tanrısallığıyla ilgili kabuller bunun göstergesidir. Zira Alevî şiir ve nefeslerinde Hz. Ali'nin tanrısallığı vahdet-i vücud bağlamında işlenirken, günümüzde bazı Alevî gruplar arasında konu, tanrı-insan ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre, tanrı ile insan birbirinden uzak değildir. Bir kişi Hak ile hak olduktan sonra Allah'a eşdeğerdir ve insan-ı kâmil, tanrının kendisidir. Hz. Ali de insan-ı kâmil olarak görüldüğünden ona tanrı denilmektedir. Diğer taraftan Alevî zümreler arasında Hz. Ali'nin zâhirde insan olmasına rağmen bâtında “tanrı” olduğunu iddia eden bâtınî yorumlarla doğrudan Hz. Ali'nin tanrı olduğuna dair kabuller de mevcuttur. (Ünlüsoy, 2015)

Dedelere yönelttiğimiz Hızır kültü ile ilgili ne tür ritüel ve ibadetler gerçekleştirirsiniz şeklinde yönelttiğimiz soruya Hubyar Ocağı dedeleri:

Hızır orucu tutar Hubyarlılar,7 gün sürer. Orucun tutulduğu her gün cem yapılır hızır cemi oruç bitiminde helva kavrulur. Bu helva için hazırlanan un orucun 6. Günü gecesi evin en sakın odasına bırakılır. Gece hızırın gelip bu una

elini batıracağına inanılır. Kadınlar çörek yapar bulundukları bölgede ki en yakın tekkeye götürürler. Hızır ile ilgili ritüeller bizim için önemlidir. Biz bir yakınımız yola çıkacağı zaman “hızır yoldaşın kamber kılavuzun olsun deriz” Hızır kurbanı keseriz dedelerimiz öyle bir inanç ile koç’u tekbirler ki koç titrer zangır zangır. (K.K: 10, 13)

Bostan kolu Hasan Halife ve Zayıf Yusuf ocağı mümessili olan dedeler Hızır kültü ile ilgili ne tür ritüel ve ibadetler gerçekleştirirsiniz şeklinde yönelttiğimiz soruya şu şekilde cevap vermişlerdir:

Biz Hızır orucunu 3 gün tutarız. Hubyarlılar 7 tutarlar. Bizim üç tutmamızı şöyle anlayım: büyüklerimizden öğrendiğimiz kadarı ile su, hava ve toprak bu üç’ü kutsal sayılır onlar için oruç tutulur. Bahar öncesinde üç cemrenin düşer. Hz. Yusuf’un Hakk’a yürümesinden sonra Hz. Hızır’ın nebi olur ve onu kutlamak için üç gün oruç tutulur. Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın çocukları İmam Hasan, İmam Hüseyin’in hastalanması sonucunda peygamberin tavsiyesi ile 3 gün oruç tutmuşlar ve evlatları şifa bulmuştur. Tuttukları üç günlük orucun gelenek olarak uygulandığı söylenmektedir. Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın tuttukları orucun birinci günü bir yoksul geliyor, yemeklerini ona veriyorlar. İkinci günü bir yetim geliyor yemeklerini ona veriyorlar. Üçüncü gün bir tutsak (esir) geliyor, ona da yemeklerini veriyorlar. Kendileri de her seferinde su ile iftar ediyorlar. Bu üç günlük oruca Adak (Nezir) orucu da denilmektedir. İşte biz bu sebeple 3 gün tutarız. Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Fatma’ya iftar vakti yemeğinizi verdiğiniz üç kişinin suretinde (sıfatında) gelenin Hz. Hızır olduğunu ve Allah’ın sizi sınadığını söylemiştir. Ayrıca Hz. Nebi, “Hz. Hızır nerede oturursa orada yeşillik olur” demiştir. (K.K: 12)

Keçeci Baba Ocağı mümessili olan dedelere Hızır kültü ile ilgili ne tür ritüel ve ibadetler gerçekleştirirsiniz şeklinde yönelttiğimiz soruya şu şekilde cevap vermişlerdir:

Bizde eskiden Hızır orucu tutulurdu. Şimdi tutulmuyor. Hubyarlılar oruç tutarlar ama bizde oruç tutulmaz. Hızır Cem’i yapmayız Keçecide. Tabi talibe 48 Perşembe oruç haktır. Hızır ile İlyas’ın buluşması 26 Mart tarihinde Hıdrellez olarak kutlanır. Hıdrellez önemlidir. Hz. Ali’nin doğumu, Hz. Fatıma ile evlenmeleri, toprağın canlanması hep bu tarihlerde gerçekleşir. Kurban alınıp kesilir ancak biz buna Hızır kurbanı demeyiz Hıdrellez kurbanıdır. (K.K: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9)

Tokat Alevilerinin Hızır motifine bakışı Ocaktan ocağa farklılık gösterir.

Sonuç

Görüldüğü üzere, Türklerde ki Hızır inancının tek bir kaynağı yoktur. Hızır sadece coğrafi ve kültürel olarak değil, toplum içi farklılıklara göre de farklı biçimlere bürünebilmektedir. Hızır motifinin İslâmiyet öncesi Eski Türk dini ve destanlarında yer almaktadır. Türk kavimleri İslâmiyet'le tanıştıktan sonra Hızır motifi İslami motiflerle süslenmiş olup günümüzde Anadolu coğrafyasında varlığını devam ettirmiştir. İslam'ın ortaya koyduğu Hızır figürünü kolaylıkla benimseyen Türkler süreç içerisinde ona bazı mitolojik özellikler de atfetmişlerdir. Genellikle anlatmalarda, aksakallı ihtiyar şeklinde adlandırma yer almaktadır. Türk inanç sisteminde erkek olarak tasavvur edilmektedir. Göz yumup açınca kadar uzak mesafeleri kat edebilir. Yardıma ihtiyaç duyulduğu zaman, aniden görünebilir ve işini bitirir bitirmez de aniden kaybolur. Havada boşlukta durabilir; su üstünde batmadan yürür, dolaşabilir. Tokat yöresi Alevilerin temsilcileri olan dedelerin ifadelerinden hareketle Hızır kutsalına yönelik tespit ettiklerimiz Hızır kutsalının Musa ile olan ilişkisinden ziyade Hz. Ali ile olan ilişkisinin ön plana çıkması şeklindedir. Özellikle Hızır ile ilgili anlatılan menkıbelerde daha çok Ali kültü ağır basmaktadır. Tokat Alevileri Hızır'ın Allah tarafından üstün niteliklerle yaratıldığı ve ilmi ledünle ödüllendirildiği bunun yanında iyilikler, güzellikler ve doğru olan ne varsa onun Hızır ile özdeşleştirildiği şeklinde bir tasvir çizmektedirler. Bir diğer tasvir Hızır'ın zorba 'ya, dinsize, zulme ve cehalete karşı bir savaş içinde olduğuna inanılması Alevilere psikolojik açıdan bir manevi güç ve umut motifi oluşturmaktadır. Bu güç ve umut tükenmişlik ve çaresizlik duygusu ile Hızır motifi vasıtası ile mücadeleyi ortaya çıkarmıştır. Tokat yöresinde Hızır inancını en canlı anlatmalar ve ritüeller ile yaşatan Hubyar Sultan Ocaklılarıdır. Saha da yaptığımız araştırma neticesinde Keçeci Baba Ocağında Hızır inancının bir sekülerleşmeye uğradığı da saptanmıştır.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Z. (1996). *Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri*. PAÜ. Eğitim Fakültesi (1), 10-11.
- Aydın, Mehmet (1986). "Türklerde Hızır İnancı". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 51-77.
- Çetin, İsmet (2002). "Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a Geçiş". *Milli Folklor*, Yıl 12, S. 54: 30-34.
- Duman, Mustafa (2012). "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatımlarında Kılavuz". *Milli Folklor*, Yıl 24, S. 96: 190-201.
- Ersal, Mehmet (2016). "Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çubuk Havzası Örneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi* Ankara.
- Eyüboğlu, İ. Zeki (1991). *Alevi-Bektaş Edebiyatı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Fırlı, E. R. (2006). "Türkiyede Alevilik Bektaşilik". *İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları*.
- Gülççek, A. D. (2004). "Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar". *Anadolu Etnoğrafya Araştırması*, 562.
- Gülten, Sadullah (2017), "Hızır- İlyas zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83: 81-100.
- Meral, Y. (2014). "Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İdeaların Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (55/2): 136.
- Ocak, A. Yaşar (1990). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Öztelli, C. (1971). *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tanrıverdi, Ali (2017). "Alevi Ocaklarında Dedelerin Anlatımıyla Hızır İnancı: Adıyaman Örneği". 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı II*, 307.
- Türkdoğan, Orhan (1995). *Alevi Bektaş Kimliği Sosyo Antropolojik Araştırma*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Üçer, Censu (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara Okulu Yayınları.

Ünlüsoy, Kamile (2015). *Anadolu’da Hz. Ali Tasavvurları XIII-XVI Yüzyıllar*. Ankara: TTK Yayınları.

Yaman, Ali (2011). “Alevilikte Ocak Kavramı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60: 43- 64.

Kaynak Kişi Dizini

	Adı	İşi/Ocakla İlgisi	Öğrenim durumu	Mensubu Olunan Ocak
Kaynak kişi 1	Rıza Şahin	Ocak Dedesi	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 2	Durmuş Pelit		İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 3	Salih Arslan	Ocak Dedesi	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 4	Hüseyin Gürbüz	Ocakzade	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 5	Mahmut Koç	Ocak Dedesi	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 6	Hasan Temiz	Ocakzade	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 7	Musa Koç	Ocakzade	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 8	Ayşe Gürbüz	Ocakzade	-	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 9	Cemal Gürbüz	Ocakzade	İlkokul	Keçeçi Baba Ocağı
Kaynak kişi 10	Uğur Aydın	Ocak dedesi	İlkokul	Hubyar Ocağı
Kaynak kişi 11	Şah Turna Aydın	Ocakzade	İlkokul	Hubyar Ocağı
Kaynak kişi 12	Cemal İlk	Ocak dedesi	İlkokul	Bostankollu H. Halife O.
Kaynak kişi 13	Ali K.	Ocak dedesi	İlkokul	Hubyar Ocağı